

Draginja Ramadanski

Újvidéki Egyetem, BTK, Szlavisztika Tanszék
drama1@eunet.rs

MILORAD PAVIĆ PUSKINI *FLEURJE*

Milorad Pavić's Fleur of Pushkin

A tanulmány Puskin és Pavićot szellemi kortársakként, művészi ikerpárként mutatja be, rámutat továbbá hogy Pavić ugyanannyira volt fontos a XX. század végének európai irodalmában, mint Puskin az előző évszázadban. Az irodalmi alakok és a közvetítés összekapcsolásának segítségével igyekszünk bizonyítani, hogy a fordítói erőfeszítés sohasem nélkülözi az autopoétikus alapelemet.

Kulcsszavak: Alekszandr Puskin, Milorad Pavić, Anyegin, szerb fordítás, dandyizmus, Martin Zadek, álomtolmács, hasonmás, barokk.

„Čitalac čeka na slik ruže,
pa hajde, što pre sročimo ga.“¹

Amikor Szveta Litvak és Nyikolaj Bajtov, moszkvai avantgárd művészek (performanszaik helyenként nyilvános, kölcsönös, vérre menő korbácsolást is tartalmaznak) nemrég meglátogattak, könyvespolcomon észrevették az Anyegin szerb fordítását. Rárontottak, mint a csodára éhezők, és egy állólámpa alá ültettek: „Olvassa hangosan, elejétől végéig.” És így elolvastam, már ki tudja, hányadszor, azt a csodálatos fordítást, ezúttal a Másikért. Szemem nem tudott minden részletet megkülönböztetni, de lehet, hogy jobb is így.

„Jedna joj noga u krug plovi
A vrh se druge poda tak'o...
Najednom skok! I prhnu lako
K'o pero s usta Eolovi'
Sada se pogne, sad izvije
I hitrom nogom nogu bije.“

¹ Tekintettel arra, hogy a tanulmány oroszról való szerb fordításról szól, az *Anyegin*-idézeteiket szerb nyelven közlöm (a ford. jegyz.)

A hullámzó jambusokkal és búskomor nőrímeikkel hipnotizáltan, vendégeim előkelő barokk pantomimmesterekké alakultak át. Leginkább egy fandangó grimaszaival tarkított gáláns cotillonra hasonlítottak. Puskin és Pavić nyelvi forrásvidékének igazságát tanúsították.

Milorad Pavić ugyanis idejekorán, bölcsen és elkötelezetten, hozzáfogott az orosz modernség eme kultikus alkotásának fordítói meghódításához. Ezzel, egészen tudatosan, a kihívási és kihívói transzban való kitarás transzgressziójának szolgálatába állította magát („fordítói kötelesség”), ráébredvén így egy mélységi átváltozásra Puskit és önmagát illetően egyaránt.

„Prestaću i ja možda, eto
Da budem pesnik: voljom neba
U mene novi vrug će ući
U prozu ću se ja povući.“

Szabad kezét adván így, előzetesen búcsúzva, a benne rejlő filológusnak (belső visszhangjában egy új, puskinizáló kezdet hallatszott), Pavić megismételhetetlenül fiatalosan fogott a fordításhoz. (Vlagyimir Nabokov, hasonló feladat alkalmával, kételyekkel elárasztva, egy rímtelen angol fordításnál marad, amelyet áthatolhatatlan kommentárok kúszónövénye szőtt be. Csak diskurzusok szerelmi párbaja volt ez, elvileg halhatatlan.)

Ez itt viszont nem fordítástudományi kérdés. Itt az eleve adott helyzet különlegességéről van szó.

Pavić már az előszóban, hamisítatlan puskinianizmussal elárulja a Szóhoz való lelkesült hozzáállását. Már az elején felfüggeszti a mű és a test közötti különbséget, és fényt derít a „legnagyobb orosz költő legjobb művének” életútjára(!). Pavić, leírva a fordítás helyzetét saját „átköltésének” pillanatában, joggal és álszerénység nélkül állítja, hogy „teljesen átadta az *Anyegin* formáját nyelvünknek”.

Jusson eszünkbe, hogy a fordítás, már meghatározásában eleve ki van vonva a versbeszéd jelenéből, melyet csak szimulálni tud (ebben rejlenek talán Nabokov ihletett megtorpanásának gyökerei). A fordítás, bármennyire is hű, vigasztalanul az eredetinek a másik, szolgáló oldalán marad. Pavić esetében legalább megvalósul a mélységi, ontológiai (a metodológiáit ne merészljük kimondani) egyenrangúság. A szerb *Anyegin*t olvasván a lehetetlent kíséreljük meg: egy ősi, eredeti versnyelvi rendben találjuk magunkat, amely elméletileg nem ismételtető meg.

Pavić fordítása által kitűnik, hogy léteznek rokon szövegek, vérségi összeforradások, amelyek sziámiiker-jellegűek, nem engedik magukat könnyen szétválasztani. Szerzőien átlényegülő, barokkosan florális – hiszen minden szó az irodalom illatos kertjében serkent új jelentésből bimbózik – ez a fordítás; a puskinizáló verses regény (az orosz élet enciklopédiája) sérthetetlen szellemének áll őrt, megfogantatva mindenki s leginkább önmaga szemé elől rejtve egy saját jövőbeli lexikon-regényt.

Az így és ennyire megihletett *status subjectivus*, amely jogosan lengeti az individuális és eredeti közötti érintkezés zászlaját, szerzőiséget eredményez a szó teljes értelmében. Mégis, akár szó szerinti vagy szabad a fordítás, hova soroljuk? Mert amellet, hogy maximálisan hű, maximálisan interpretatív is. A lehető legritkább belső szentély ajtaja előtt állunk, mely mögött a fordítónak a szerzővel kiegyenlített szelleme leledzik.

Ezek szerint Milorad Pavić puskinianus fleurjéről beszélünk, de Alekszandr Puskin pavići fleurjéről is...

A fleur itt az, ami a szerelmi súrlódás idején a két szövegtest érintkezése között van – nem nélkülözvén a russzicizmusok-szerbizmusok fröcskölését a defleurizáció szoros ölelésében. A könnyű és a vékony selyemlepel alatt, amelybe virágok – világok vannak beleszöve... A selyemhernyó szövetének ráncában, melyeket floriferen törmelék mintáz... Emlékezvén az ingek parázsló gyapjújára, melyet Andersen királykisasszonya fivéreinek, a vadludaknak szőtt...

Ezek nem csak főnikus elemek és ritmuseszközök – *minden* itt van! Az ontológiai háttér, amely a költői kép szándékának oly fontos; a belső rímek és a szemantikai szöttes alig hallható vibrációi a mikronarráció szintjén, a valódi intonáció ösztönző kihegyezése; végül az intim magánszótár kántálása és a mélységesen személyes hátrálások gyűjteménye, melyeknél az elhallgatott fontosabb, mint a kimondatott; két nyelvi hústömb gyónó öncsonkításának „csillagjaiban megháromszorozódó” tudatalatti pettingje.

Mert ne feledjük, hogy ugyanazon engedelmesség-tett felé igyekeztek a koraérett, még florid, virágzó Anyegin, Puskin és Pavić, mindhárman még harmincadik életévük ajtaja előtt. A puskin Anyegin és Pavić, az anyegini Puskin és Pavić, nemkülönben a pavići Anyegin és Puskin. Ifjúságuk ideáljainak eksztatikus ledöntésében, az öszülés igazságának elérésében. A boldini ősz szelleme egy eljövendő, teával festett táj barnás árnyalataiban kavarta fel a leveleket...

Ne feledjük azt sem, hogy Puskin személye saját szereplői és az olvasó közé helyezkedik, összekapcsolván a regény formáját és tartalmát. Pontosan ezt a lehetőséget fejlesztette tovább nagyszerűen Pavić, megalkotván az interaktív és nem-lineáris olvasmány alakját. A befejezetlen *Anyegin* lehetett volna az elvi befejezetlenség remekművének ihletője, a magabagyújtó recepció sokféleségé, melyet Pavić is pártol.

Amikor Puskin az Anyeginhez fűzött egyik jegyzetét fordította, a szó egyszerű, népi felépítettségéről szólót, Pavić valójában a nyelvhez való saját viszonyát fogalmazta meg: „Nem kell útját állni gazdag és szép nyelvünk szabadságának.” Nem kell útját állni a szavaknak...

E barokk impulzus feltétlenül jelen van több egykori és kortárs író stílusának forrásában, akik nemritkán, író–szöveg–olvasó szinten, felkínálják az eredeti, gyógyító szintézis fellelésének lehetőségét.

Pavić hőse a szerencse hajszolója, aki a létezés fátylát széthúzva, időgéppel pásztázza át a teremtés minden napját (legfőképpen az elsőt, amikor a mélységek fölött lebegő szellem elválasztotta a lírát a prózától). A világban, mint ékkövek gyűjteményében gyönyörködve, a barokk Pavić túlnövi az irodalom határait. A barokk a legkülönfélébb „médiákat” találta fel Pavićnak (az életről mint színházról szóló kedvenc barokk posztulátum lehetővé tette a megannyi pavići szub-, szupra-, infra-, meta-, transz-, mi több, „kulturálatlan” misztifikációt).

Erről a trükkéről Puskin is tudott, Tatjana francia levelét „sikertelen orosz fordításban” adva. Amikor az orosz nyelv legszebb sorait rója, így szól:

„.....Al’ evo jednog
Prevoda slabog, nedoslednog;
Kopije blede život platna,
Il zvučnog mesta iz Frajšica
Kada ga svira učenica.“

Ahogy említettük, minden itt van. Főként pedig a nem elerőtlenedett lexémákra, árnyalt nyelvi eszközökre és alkímiai képletekre való érzékenység. A Fordító tudatában van, hogy fordítása olyan törekeny, mint a szíromtörmelék, mely bőségesen, de mégsem találomra rajzik az eredetinek a lángja körül...

Ebben a textuális florilegiumban csak az élvezet fenyeget minket: Puskin és Pavić rokon kultuszainak felszínre törése, alámerülés a belső, evokatív és lexikológiai tarkaságba, a rímeknek a neologizmusoktól nem idegenkedő gazdag kincstárába. Dialekticizmusok, provincializmusok, barbarizmusok vannak a színen, sőt familiarizmusnak nevezhető megoldások. A ritmus és a rímek sokszor megkövetelik az archaikus szótani, alaktani, mondattani megoldásokat. Az esztétizáció ezen eszközeivel párhuzamosan a kor zsargonja is jelen van (a pavići irónia magán és nyilvános diglossziájának kontextusában, ideértve az „illetlen túlzásokat” is, melyeket Puskinnak is főlelegegettek, „a kritikusok ezekben olyan udvariasságot láttak, melyet mi nem veszünk észre”).

Bármennyire hihetetlennek tűnik is, elvonásra és kihagyásra szinte nincs is példa. A kifejezések – egy jelentéktelen etikettszerű probléma kivételével – ragyogón át vannak ültetve. A „*Sve da i ne, ne kaže da-s/Raširio se takav glas*” sorokra gondolunk. Ez az „s” nem egy rímelést elősegítő puszta ortoepikus elem, hanem a „sudar” (úr) rövidítése, amely az alárendeltekől és a fiataloktól elvárt udvariasságot jelzi. De Pavić egy új, fogcsikorgató illemtant fedez fel, fordítását az orron, ajkon, fogakon szűrve át...

A lány dalában szereplő számóca, magától értetődően málnaként kerül az át-költésbe (e növények az eredetiben bokorban nőnek, de valamilyen csoda s a fordítás nyomán ágyásba kerülnek). Az olvasó a tiltott gyümölcsre gyanakodhat.

Találkozhatunk tehát sporadikus, koravén zabolátlansággal, de az idült és mesterkélt dekorativitásnak a veszélyével már nem.

Pavić fordításbeli párbajpisztolyának a leírása (tus, töltőfa, serpenyő, kakas) a saját világát fellelő fordítóról árulkodik. Anyegin képében a hasonmásával találkozik, a Rorschach-foltok legeltitkoltabb fantomjával, imágójával, önnön puskinói énjének oltalmában, belekényszerítve az ősi sötétség boszorkánytáncába. „U snove si mi dolazio i neviden si mi bio mio, nebo je mene dalo tebi.” Ezt úgy mormolja Pavić, ahogy Tatjana is. Pavić a *fordítás* célgömbje nyomán lel hőseire, a filológiai puttyban levő káldeus jósokra és álomfejtőkre, akiket a kétlényegű univerzum felfortyanó magjában megóvott a nyelvi egyediség, amely majdan paranyelvi dördüléssel-csattanással kelt visszhangot. A világszerte szét-szórt ördögi könyvtár könyvei fölé emelkedve („grom božiji nek ih sažeže”) az író, hős és fordító tör magának utat, nem csupán lényükből fakadóan, dandysen szeretvén és ünnepevén az életet, hanem akárha áldozataiként is ugyanennek a létnek. Eközben nem nélkülözve Tatjana olvasmányaiából a mondvacsinált boszorkánymester, Martin Zadek segédkönyvét sem...

Pavić onirikus története, a *Ferdinánd herceg Puskin* olvas, vajon nem ugyanerről szól? A gyilkos angyali származásáról, álomlátó hiposztázisáról. Mindaz, ami az életben fontos és sorsdöntő, csak az átálmódott olvasmány következménye. A virrasztás állapota csak szükséges és elhamarkodott lélegzetvétele ennek az édesgető és borzasztó kaland-láncolatnak.

A Pavić által átültetett könyv sokszor fogja még, nyilvánosan és titkon egyaránt, kirántani talpunk alól az idő és tér szőnyegét. „Ležao sam na pesku Mediterana i nišanio između dva prsta leve noge kao puškom figuru svoje žene koja je ulazila u more.” Hát ez nem az Író, a könyvek tengerében levő aranyhal egyik új maszkja? Ha elolvassuk a Matuzsálem c. történet folytatását, láthatjuk, hogy pontosan Puskin kalandos kéziratának, „a szavak megismételhetetlen lehetének” előreláthatatlan transzmutációja mutatkozik meg benne. A háborús tűzvészben elégték a könyvek...

Amikor nemrég megkérdezték, mit fordítok, ezt válaszoltam: egy ősrégi afrikai vadásznaplót. Ebben mi a pavići? A nemes vadak vadásza, Damaszkini Arzén. Egy megingathatatlanul bizánci származású osztrák–magyar dandy. Kezdetnek ennyi is elég. Távoli égtájak mosolyognak le ránk.

Nevezzük ezt derült szomorúságnak. Visszatérvén Puskin és Pavić szülőföldjére.

(Roginer Oszkár fordítása)

IRODALOM

- ПУШКИН, Александр (1955). Сочинения в 3 томах, т. 3, *Евгений Онегин, роман в стихах*. Moskva: Goslitizdat.
- PUŠKIN, Aleksandar (1957). *Evgenije Onjegin, roman u stihovima* (prepevao Milorad Pavić). Beograd: Narodna knjiga.
- PAVIĆ, Milorad (1957). *Evgenije Onjegin, roman u stihovima, Predgovor*. Beograd: Narodna knjiga.

Milorad Pavić's Fleur of Pushkin

Pavić's translational *solitaire* reveals a translator who has found himself at home. Pavić meets his characters at the bulls-eye of the translation, in the most hidden phantoms from a Rorschach inkblot, in the boiling core of the double universe, which is soon to be sold in a paralingual crack of the whip of his own lexicon novel. The book Pavić has translated, many a time will, openly or secretly (not without clues from the sorcerer and oneiromancer Martin Zadek), pull the rug of time and space out from under one's feet. In that sense all what is essential and determining in life happens as a consequence of reading that continues unfolding in dreams. It seems that the waking state is merely a necessary, hasty breather in that tempting adventure of chain reactions...

Keywords: Alexander Pushkin, Milorad Pavić, Yevgeny Onegin, Serbian translation, dandyism, Martin Zadek, dream interpreter, doppelganger, Baroque